

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

Виконала: студентка IV курсу,
групи 6.0539-1
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Романова Карина Олегівна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
педагогіки та психології освітньої
діяльності Овсяннікова В.В.
Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри
психології Железнякова Ю.В.

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Романова Карина Олегівна

Тема роботи Формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку в умовах дистанційного навчання

керівник роботи канд. психол. наук, доц. Овсяннікова В.В.

затверджені наказом ЗНУ від «22» 02 2023 року № 341-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: визначити основні поняття та специфічні особливості відносин в подружжі; визначити особливості змісту такого психологічного феномена, як «задоволеність шлюбом»; спланувати та здійснити емпіричне дослідження, що спрямоване на визначення психологічних особливостей задоволеності шлюбом в умовах вимушеної міграції; розробити рекомендації щодо результатів емпіричного дослідження;
5. Перелік графічного матеріалу: 3 рисунка
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Овсяннікова В.В., доцент		
Розділ 1	Овсяннікова В.В., доцент		
Розділ 2	Овсяннікова В.В., доцент		
Висновки	Овсяннікова В.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	грудень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	грудень-січень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	лютий-березень 2023 р.	Виконано
5	Написання висновків	березень-квітень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	травень 2023 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	травень 2023 р.	Виконано

Студент _____ К.О. Романова

Керівник роботи _____ В.В. Овсяннікова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 36 сторінок, 3 рисунка, 21 використаних джерела та літератури, 2 додатка.

Об'єкт дослідження — комунікативні здібності дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження — формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку під час навчання.

Мета дослідження — дослідити сутність, зміст та особливості формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку на дистанційному навчанні.

Гіпотеза дослідження: Для формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку необхідним є застосування різноманітних методів та технологій які використовуються під час навчання. Ефективним буде робота психологів, яка буде націлена на розвиток та формування комунікаційних здібностей учнів досліджуваної категорії.

Методи дослідження: Під час написання даної роботи було використано наступні теоретичні методи: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, абстрагування та практичні методи: опитування, діагностика.

Наукова новизна: даної роботи полягає у тому, що на основі розглянутих інтерактивних форм розвитку комунікативних здібностей можна ефективно розвивати навички, вміння та здібності комунікації серед дітей молодшого шкільного віку, як під час дистанційного навчання, так і на аудиторному навчанні.

КОМУНІКАЦІЯ, ФОРМУВАННЯ, КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК.

SUMMARY

Romanova K.O. Formation of communicative abilities in primary school children in the conditions of distance learning.

The qualifying work consists of Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References 21 items, 2 appendix. The qualifying work volume is 36 pages long. There are 3 illustrations.

The research object: the communication abilities of primary school children.

The research subject: the formation of communication skills in primary school children during learning.

The research goal: to investigate the essence, content and peculiarities of the formation of communicative abilities in primary school children in distance learning.

Chapter 1 «Theoretical Analysis of the Peculiarities of Formation of Communicative Abilities in Primary School Children». The first section provides a theoretical analysis of the basic concepts of "communication", "communication abilities" and "primary school age". A theoretical analysis of the peculiarities of the formation of communicative abilities and interpersonal relations in primary school children was carried out.

Chapter 2 « An empirical study of the peculiarities of the formation of communicative abilities in primary school children». The second section describes the research methods and techniques, their features and stages. Methodology "Study of the Group Cohesion Index" (C.E. Sichor). This methodology is used to analyze the degree of integration of a group, its cohesion into a single whole. Methodology for identifying communication skills of primary school students by Y. Orlov. The methodology is used to study the level of formation of pupils' needs and aspirations for communication. In the survey, children were given statements to which they had to give a positive or negative answer. There were 33 statements

in total. Questionnaire for primary school teachers "Study of the level of communication skills" by V. Ryakhovsky. The purpose of the study is to determine the level of communication skills of primary school teachers. The respondents were asked to answer 16 questions and answer "Yes" or "No". Correctional program of communicative abilities of primary school children in distance learning. The purpose of the correctional program is to develop the child's communication abilities and facilitate adaptation to distance learning. After analyzing the study, we came to the conclusion that there is indeed a problem in the development of primary school children's communication skills in distance learning. This is due to the fact that children now spend a lot of time online and communicate online, and often ignore opportunities for live communication.

So, today there are many specially organized lessons for the development of children's language skills, but there is no free communication in which the child exists. And on this basis, lack of communication can lead to negative consequences, and communication deficit leaves a negative imprint on the child's entire life. Therefore, we believe that for the effective development of children's communication skills during distance learning, not only specialized exercises should be used, but also live contact with the child should be maintained. Since social contact with a child will help him or her to gain his or her own experience and adapt to society.

Key words: communication, formation, communication abilities, primary school age.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	9
1.1. Сутність понять «комунікація», «комунікативні здібності», «молодший шкільний вік»	9
1.2. Особливості формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку.	14
1.3. Міжособистісні стосунки дітей молодшого шкільного віку	18
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	22
2.1. Методики та методи дослідження, їх особливості та етапи	22
2.2. Аналіз досліджень	24
ВИСНОВКИ	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	34
ДОДАТКИ	37

ВСТУП

Актуальність дослідження: Дослідження комунікативних здібностей в сучасному світі — є актуальним питання для багатьох наук, в тому числі і для психології. Це зумовлено тим фактом, що комунікація є одним з основних життєвих потреб людини. Комунікація та відповідно набуття комунікативних здібностей є основою для розвитку дитини, це зумовлено тим фактом, що саме завдяки комунікації дитина пізнає світ, у разі якщо процес формування комунікативних здібностей порушений, або реалізується на недостатньому рівні, це призводить до негативних наслідків розвитку дитини та подальшому формуванні особистості. Дане питання актуалізується тим, що більшість дітей молодшого шкільного віку через пандемію спричиненою COVID-19, а потім початком повномасштабної війни в Україні обмежені у розвитку комунікативних здібностей. На сьогодні, в більшості своїй, формування комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку відбувається на дистанційній основі, коли традиційні методи вимушені трансформуватися під нові реалії, а також актуалізується розвиток психологічних засад дистанційного навчання.

Так як дослідження даного питання має комплексний характер, окрім психологічної галузі, дане питання є актуальним в педагогічній та лінгводидактичній сферах. До вчених психологів, які займаються дослідженням формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку — є Л. Виготський, С. Гончаренко, О. Киричук, Л. Кондратенко, О. Корніяка, Г. Леушина, О. Лурія, В. Мухіна, Т. Піроженко, С. Рубінштейн, І. Синиця та ін.; в психолінгвістичному — це І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Шахнарович та ін.); в педагогічному напрямку М. Вашуленко, Ю. Вторнікова, В. Гутевич, Е. Короткова, Т. Михасюк, Н. Орланова, Є. Тихеева, О. Ушакова, в лінгводидактичному напрямленні — це А. Богуш, О.

Біляєв, Н. Гавриш, В. Мельничайко, Т. Мальцева, М. Пентилюк, О. Савченко та ін.

Мета дослідження: дослідити сутність, зміст та особливості формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку на дистанційному навчанні.

Об'єкт дослідження: комунікативні здібності дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку під час навчання.

Гіпотеза дослідження: Для формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку необхідним є застосування різноманітних методів та технологій які використовуються під час навчання. Ефективним буде робота психологів, яка буде націлена на розвиток та формування комунікаційних здібностей учнів досліджуваної категорії.

Завдання дослідження: Для досягнення мети бакалаврської роботи треба виконати низку завдань:

1. Розглянути сутність понять «комунікація», «комунікативні здібності», «молодший шкільний вік».
2. Провести теоретичний аналіз особливостей формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку.
3. Застосувати методики, а саме: Методика « Вивчення індексу групової згуртованості » (Сішора), методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів (Ю. Орлова), анкета для вчителів початкових класів «Дослідження рівня комунікабельності» В. Ряховського.
4. Дослідити особливості формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку під час дистанційного навчання на сьогоднішній день.
5. Провести діагностичний аналіз результатів досліджень.
6. Проаналізувати результати здобутих та попередніх досліджень, зробити висновки.

7. Розробити корекційну програму для батьків та педагогів спрямовану на формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження: Під час написання даної роботи було використано наступні теоретичні методи: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, абстрагування та практичні методи: опитування, діагностика.

Наукова новизна: даної роботи полягає у тому, що на основі розглянутих інтерактивних форм розвитку комунікативних здібностей можна ефективно розвивати навички, вміння та здібності комунікації серед дітей молодшого шкільного віку, як під час дистанційного навчання, так і на аудиторному навчанні.

Практичне значення: полягає в тому, що на основі розглянутого теоретичного матеріалу були надані практичні рекомендації стосовно формування комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку, на психолого-педагогічних засадах враховуючи сучасні умови навчання.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сутність понять «комунікація», «комунікативні здібності», «молодший шкільний вік»

Для того щоб більш детально розуміти особливості формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку в перш чергу необхідним є дослідити сутність ключових понять даної наукової роботи, а саме: «комунікація», «комунікативні здібності», «молодший шкільний вік».

Енциклопедія практичної психології зазначає, що «комунікація — це передача повідомлення, свідомий, адресний та доцільний вплив на погляди і цінності співрозмовника, побудоване переважно на раціональній основі». Дане поняття окреслює базові характеристики комунікації та демонструє той факт, що комунікація носить характер впливовості на формування тих чи інших цінностей.

Взагалі в науковому просторі нараховується безліч визначень поняття «комунікація» які відрізняються в залежності від наукового напрямку та персонального бачення науковця. Але базовим для усіх наукових напрямків та підходів є розуміння того факту, що комунікація є універсальною умовою людського існування. В даному напрямку поняття «комунікація» розглядали зарубіжні дослідники Д. Берло та Г. Гебнер. Вони зазначали, що комунікація є важливою складовою в житті людини серед інших людей, зазначаючи, що людина не існує за межами комунікації [11].

Для того, щоб більш детально зрозуміти сутність та особливості поняття «комунікація» з психологічної точки зору, варто розглянути наукові підходи до розуміння сутності даного процесу. Один з таких є суб'єктно-

ціннісний підхід. Даний підхід базується на принципі цілісності, який дозволяє вирішити ряд психологічних проблем, зокрема проблему комунікації особистості. Науковці які більш детально вивчають комунікацію на основі суб'єктно-ціннісного підходу, акцентують увагу на внутрішніх ресурсах людини, які пов'язані з особливостями регуляційних процесів суб'єкта.

Наступним є психоаналітичний підхід, засновником якого є З. Фрейд. В загальному розумінні психоаналіз — це теоретична концепція, яка пояснює структуру, функціонування та розвиток особистості під впливом несвідомих механізмів. Відповідно до цього, комунікація — це поведінка, основою якої є свідомі мотивація вчинків. Комунікативний аспект даного підходу полягає у можливості дослідити глибинні шари психіки особистості, викликати назовні неврози, страхи, патологічні уявлення та інше. Науковці які працюють в рамках даного підходу зазначають, що основою комунікативного процесу є мова. Основне покликання якої викликати уявлення. К. Юнг зазначав, що важливу роль у процесі комунікації відіграють символи. Американський психолог Р. Ланге розробив теорію комунікативного аналізу. Вона базувалась на психоаналітичному підході до проявів комунікативної діяльності особистості (свідомих та несвідомих, зовнішніх та внутрішніх). У даному підході спостерігається поєднання теорії та практики комунікації, аналіз дій учасників комунікативного процесу, їх орієнтацію. Та діяльнісний підхід, відповідно до якого психологія зазначає, що спілкування виступає як діяльність, яка складає у собі акти спілкування [11].

Відповідно до розглянутого, можна зазначити, що комунікація — це спосіб взаємодії людини оточуючим середовищем. Комунікація є одним із інструментів, який допомагає засвоїти суспільні цінності, сформувати індивідуальний стиль діяльності і спілкування. Різноманітні підходи до розуміння комунікації, відкривають широкий спектр розуміння того, наскільки вагому та об'ємну роль виконує комунікація в житті людини.

Наступним поняттям яке розкриває сутнісний зміст даної роботи є «комунікативні здібності». Для початку розглянемо словникові трактування даного поняття.

Отже, згідно до Енциклопедичного словнику «комунікативні здібності — це індивідуально-психологічні особливості особисті, що забезпечують ефективну взаємодію та адекватне взаєморозуміння між людьми в процесі навчання або виконання спільної діяльності». Відповідно до даного визначення бачимо, що комунікативні здібності є одним з основних інструментів ефективної комунікації [14].

Наступне визначення із «Словника термінів з психологічного консультування» «комунікативні здібності — це здібності людини, які виявляються в її спілкуванні з людьми (вміння слухати і розуміти людей, впливати на них, установлювати з ними різного роду взаємини». Дане поняття показує, що людина здатна випрацьовувати навичок відповідно до якого здатна вибудовувати комунікацію між оточуючим середовищем [14; 56].

Розглянемо також сутність визначення «комунікативних здібностей» різних науковців. На думку Н. Вітюк комунікативні здібності — це «комплекс індивідуально-психологічних особливостей, що забезпечує здатність індивіда до активного й ефективного спілкування, передачі та адекватного сприймання інформації, взаємодії з іншими людьми, правильного розуміння себе і своєї поведінки та партнерів у спілкуванні, їх поведінки, що є необхідними умовами успішної життєдіяльності людини». [4; 165].

На думку А. Нісімчук і О. Падалка «комунікативні здібності – це риси особистості, яка керується певними мотивами в реалізації цілей при здійсненні контактів, спілкуванні, обміні інформацією з іншими людьми» [11; 87].

Як бачимо наявність широкого кола підходів до розуміння поняття «комунікативні здібності» демонструють той факт, що в науковому

середовищі не сформовано єдиного підходу до трактування даного поняття. Психологічна наука класифікує комунікативні здібності на декілька груп, а саме: 1) загальні й спеціальні; 2) вербальні й невербальні; 3) спеціально-важливі й універсально-важливі; 4) стратегічні й тактичні [12; 86].

Плеяда сучасних українських науковців, серед яких Н. Вітюк, Н. Волкова, Г. Данченко, Ю. Якимчук та ін. класифікують комунікативні здібності як спеціальні та вважають, що вони є як умовою, так і результатом ефективного спілкування та сприяють активній взаємодії з іншими людьми.

На думку інших вчених, а саме Г. Андрєєва, А. Батаршов, В. Волкова, до комунікативних здібностей належать інтерактивній та перцептивній компоненти. Е. Голубєва робить акцент на психо-фізіологічних, психологічних та соціально-психологічних компонентах комунікативних здібностей. Не менш цікавим є ідея Н. Воробйова, яка пропонує виділити у структурі комунікативних здібностей продуктивність та варіативність спілкування, а також прояв позитивних емоцій, довіру людей, спостережливості та ін. [14].

Отже, дане поняття на сьогодні знаходиться у стані більш детального дослідження, так як бачимо, що кожен з науковців наділяє певними особливостями та ознаками.

І ключовим поняття даного дослідження, яке відкриває особливості об'єкту даної наукової роботи це «молодший шкільний вік».

Згідно до Енциклопедії сучасної України «молодший шкільний вік — це період у житті дитини від 6-7 до 10-11 років, пов'язаний із навчанням у початковій школі та обумовлений особливостями її психічного й фізичного розвитку; період середини та завершення дитинства» [15].

Професор І. Бех, досліджуючи психологічні закономірності розвитку дитини в молодшому шкільному віці, зазначав, що «молодший шкільний вік — відповідна стадія психічного розвитку суб'єкта, під час якого набуває нині чітко окресленої виразності як щодо попереднього вікового етапу (дошкільне дитинство), так і наступного підліткового етапу» [15]. Вчений пояснює це

істотним прискоренням процесу розвитку особистості, що є характеристикою, властивою лише сучасній соціальній ситуації як провідній розвивальній детермінанті. Так як це початок отримання дитиною шкільної освіти, то основним видом діяльності молодшого школяра — є навчання.

Під час навчальної діяльності у дитини молодшого шкільного віку розвиваються такі основні психологічні новоутворення як: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, уміння організовувати навчальну діяльність, рефлексія.

Саме у цьому віці основним центром психічного розвитку дитини стає формування довільності всіх психічних процесів, це стосується пам'яті, уваги, мислення, організації діяльності. Довільний характер вказаних процесів виявляється в умінні свідомо ставити цілі, шукати і знаходити засоби їх досягнення. Стосовно внутрішнього плану дій молодшого школяра, то саме в цей період життя під час виконання завдань з різних навчальних предметів, діти шукають різноманітні способи варіант дій та обирають той, який для них є більш вдалим, планують їх порядок та засоби реалізації.

Одним з основних навиків, які розвиваються на даному етапі — це уміння молодшого школяра організовувати навчальну діяльність. Окрім навчальної діяльності, дитина засвоює новий життєвий функціонал, до яких належить планування, контроль та самооцінювання. Одним з основних фундаментальних утворювань, є також процес рефлексії молодшого школяра, який має прояв у осмисленні своїх суджень і вчинків з точки зору їх відповідності, задуму та умовам діяльності.

Але для того, щоб усі вище вказані процеси розвивалися на достатньо високому рівні, необхідно враховувати розвиток формування комунікативних здібностей. Це зумовлено тим фактом, що молодший шкільний вік є сприятливим періодом для залучення дітей до комунікативної діяльності. Даний період життя дитини, є сприятливим для забезпечення комунікативної активності, оскільки провідною мовленнєвою діяльністю молодших школярів є усне мовлення [16].

На основі розглянутих ключових понять даної роботи, можемо зазначити, що дослідження розвитку комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного є актуальним та затребуваним, враховуючи особливості розвитку сучасних дітей молодшого шкільного віку, а також загальний стан дослідження розуміння сутності комунікації та комунікативних здібностей. Перехрестя розглянутих нами питань і стає основним сенсом даної роботи.

1.2. Особливості формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку

Так як навчання є провідною діяльністю для дітей молодшого шкільного віку, то формування комунікативних здібностей в більшості своїй відбувається саме в освітньому середовищі.

На думку фахівців, саме цей вік є оптимальним періодом для активного формування соціальної поведінки, навичок спілкування та розвитку комунікативних здібностей. Згідно до розуміння О. Леонтєва поняття навчання у школі, зумовлює попадання дитини у соціальну реальність, відповідно до якої змінюються і відносини з оточуючим середовищем. Під час навчання дитина стає суб'єктом навчальної діяльності, а тому отримує певні значущі обов'язки та відповідно має певний результат у вигляді суспільної оцінки.

Молодший шкільний вік характеризується новими психологічними можливостями, які сприяють розвитку різноманітних взаємодій з навколишнім середовищем. Під час знаходження у звичному середовищі, школярі можуть відчувати вплив взаємин на внутрішній стан і реагування. Відповідно до комунікативних здібностей, які виступають засобом адаптації в соціальному просторі є: 1) привітність, чутливість, доброзичливість та комунікабельність — це є сукупністю індивідуальних психологічних якостей учня; 2) наявність необхідних знань та вмінь комунікативної діяльності

(норми культури та поведінки під час спілкування) для діяльності із соціумом; 3) розуміння необхідності та зацікавленості у комунікативній взаємодії; 4) оцінювання та аналіз комунікативних дій та контроль за власним емоційним станом під час комунікації [9].

Окрім вище вказаного, самосвідомість дитини у молодшій школі набуває нової якості, це пов'язано з проявом внутрішньої позиції, дієвість якої має значення для формування мотивації комунікативної компетентності учня [17]. Цей вік також характеризується тим фактом, що відбувається зміна провідної психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо вольової, що впливає на рівень та якість комунікації дитини [17].

Під час навчання, учні молодшого шкільного віку, засвоюють елементи мовної теорії, яка сприяє формуванню комунікативної компетентності. В даному контексті важливим є формування та розвиток таких розумових операцій, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування та узагальнення. Стосовно аналізу, то варто зазначити, що в перші два роки навчання початкової школи, учні використовують переважно практично дійовий та образно мовленнєвий аналіз предметів, явищ, а вже під час навчання в третьому та четвертому класах аналіз набуває ознаки системності [17]. Як демонструє дослідницька діяльність, то під час комунікативної діяльності, яка супроводжується порівнянням предметів, об'єктів, ситуацій, учні молодшої школи здатні лише виокремити відмінне, а вже в ході тривалого та систематичного навчання, учні по трохи опановують уміння визначати та узагальнювати, формувати в усній або письмовій формі судження. Варто наголосити, що учні молодшого шкільного віку більше зосереджуються на зовнішніх ознаках, легше абстрагують властивості предметів, ніж зв'язки і відношення між ними [17].

Побудова та розвиток комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку, активно відбувається під час практичної пізнавальної діяльності, а також завдяки зацікавленості однолітками, їх діями в цьому віці. Так діти приходять до школи з різним рівнем підготовки, та відповідно з

різним рівнем комунікативних вмінь та навичок, це потребує систематичної роботи з розвитку даних вмінь на початку навчання. Сутність комунікативних здібностей має багатогранний прояв, а тому варто виокремити основні комунікативні та мовленнєві дії, які містять досить загальну роль з позиції досягнень поставлених освітніх завдань.

Комунікативні дії — це спрямована діяльність на урахування певних позицій і думок співрозмовників під час навчання, яка розкриває інтелектуальний бік комунікативного процесу. Для розвитку та подальшого налагодження ефективної міжособистісної комунікації необхідним є: 1) продемонструвати важливість врахування позицій співрозмовників, навіть відмінної від власної; 2) розуміння суті та змісту оцінки результатів конкретної взаємодії; 3) розуміння факту того, щоб довести власну позицію, необхідною умовою є охоплення різних поглядів і думок.

Так як комунікативні здібності молодшого шкільного віку формуються в середовищі однолітків, варто зазначити, що процес кооперації базується на: 1) вмінні домовлятися та узгоджуватися; 2) аргументованості власних думок та пропозицій; 3) взаємодопомозі. Наявність чітких мовленнєвих дій учнів при передачі певної інформації, як результат сприяють на розуміння та засвоювання комунікативного змісту, але для цього необхідно: 1) здійснювати комунікацію на одному рівні із співрозмовником; 2) обмірковувати власні дії та подальші коментарі на основі повного відображення мовленнєвого змісту і умов комунікативних дій; 3) задавати такі питання, щоб отримувати бажані відповіді [9; 27].

Ефективність формування комунікативних здібностей на пряму залежить від психологічного розвитку і розумових здібностей учнів кожного вікового мікроперіоду. Тому варто зауважити, що діти які навчаються у 1-2 класах мають переважно мимовільне сприйняття та слабку диференціацію сприймання, але в цей період характеризуються яскравістю, готовністю до отримання нових вражень. Тому під час формування комунікативної здібності дітей важливим фактом є те, що в учнів 1-2 класів переважає

наочно-образна форма пам'яті. Вони швидше запам'ятовують конкретні відомості, події, предмети, факти, ніж словесний матеріал. Також варто враховувати, що увага дітей в цьому віці тісно пов'язана з емоціями, почуттями, інтересам. Варто враховувати, що комунікативні здібності формуються ефективніше під час навчання завдяки забезпечуванню яскравою наочністю, ігровими прийомами, нестандартними завданнями, цікавими текстами різних типів, інтерактивними формами організації навчальної діяльності.

За період молодшого шкільного віку в розвитку пізнавальних процесів учнів відбуваються якісні зміни, тому також варто змінювати і тактику в розвитку комунікативних здібностей під час навчання в 3-4 класах. Другий віковий мікроперіод, характеризується вже як більш керований, цілеспрямований процес. Діти вже навчаються порівнювати схожі об'єкти, виділяти їх головні, істотні ознаки, усвідомлюють фактичний матеріал текстів, можуть виділити найсуттєвіші особливості об'єктів. Згодом починається період, коли мимовільна увага змінюється довільною. В цей період школярі привчаються самостійно керуватися поставленою метою. Комунікативні здібності вже формуються на основі інтересу дитини, це реалізується за допомогою дидактичних ігор, прийомів та нестандартних завдань, моделювання різних навчальних і життєвих ситуацій. Навчаються використовувати змістовні і доступні тексти, відповідати на проблемні запитання [18].

Отже, на основі розглянутого можемо зробити висновок, що розвиток комунікативних здібностей дитини молодшого шкільного віку, здійснюється всередині цілісної системи у відповідності з розвитком особистості. Як життєво необхідний процес, формування комунікативних здібностей має розглядатися в загальному контексті соціалізації дитини з врахуванням її особливостей узагальнення, формування понять, спілкування з дорослими, однолітками, врахування особливостей загальної ситуації соціального розвитку і таке інше [19].

1.3. Міжособистісні стосунки дітей молодшого шкільного віку

Відносини, це насамперед, взаємодії між людьми, які засновані на минулому досвіді, і це є свідоме формування виражене вибірковістю та складністю.

Міжособистісні відносини — це соціальні зв'язки між двома і більше людьми, що формуються та виражаються за допомогою почуттів, впливів та думок. Також, вони часто супроводжуються емоційними переживаннями та, взагалі, виражають внутрішній світ людини. «У спілкуванні виражаються відносини людини з їх різною активністю, вибірковістю, позитивним чи негативним характером. Способом або формою спілкування та відносин, є поведінка людини з людиною. Спілкування зумовлене життєвою необхідністю, але його характер, активність, розміри визначаються ставленням» [1; 2].

В основу міжособистісних контактів між людьми, входять такі компоненти, як когнітивні, емотивні та поведінкові. Завдяки когнітивним компонентам, люди роблять висновки та складають враження про один одного. З емотивним компонентом пов'язані переживання, емоційні стани та афекти, як в парі, так і в групі. І останнє, це поведінковий компонент, він є найголовнішим, бо саме ця частина найбільшою мірою регулює відносини між людьми. Завдяки цьому компоненту, відбувається зовнішня передача думок та почуттів, це відбувається через міміку, пози, жестикуляцію, мовлення, дії [1].

Також, серед видів міжособистісних відносин розрізняють офіційні, або формальні відносини та неофіційні (неформальні) відносини. Під офіційними відносинами називають такі відносини, які виникають на посадовій основі та регулюються статутами, постановами, наказами, законами, іншими словами, це відносини, які мають правову основу. У такі відносини вступають лише з метою отримати посаду, а не з особистих симпатій чи антипатій один до одного. Неформальні відносини — це

відносини, які складаються лише на індивідуальних взаємин і не обмежуються ніякими офіційними рамками [2].

Існують ще ділові та особистісні взаємини між людьми. Ділові виникають у зв'язку із спільною роботою людей, такі як службові, засновані на розподілі обов'язків між членами організації. Особистісні відносини між людьми, які складаються окрім їх ділової діяльності. В основі цих відносин лежать почуття, які люди відчують один до одного [2].

До видів міжособистісних стосунків, ще відносяться раціональні та емоційні відносини. Раціональні відносини засновані на розумі та розрахунку, будуються на очікуваннях або на користі. Емоційні відносини, навпаки, засновані на емоційному сприйнятті один одного. Отже, ці два види практично не перетинаються у житті, лише, якщо відчувати до людини неприязнь, але вступити з нею у раціональні відносини на благо спільної мети чи особистої вигоди [2].

І останнє, це субординаційні та паритетні відносини. У першому випадку, це відносини між керівництвом та підпорядкуванням, тобто нерівноправні відносини, у яких одні мають вищий статус і більше прав, ніж інші. Паритетні відносини, навпаки, це рівноправні відносини, такі люди не підпорядковані один одному і виступають як незалежні особи [2].

Отже, міжособистісні відносини, це достатньо складні зв'язки, поведінка в яких багато залежить саме від їхнього виду спілкування. Їхня побудова нелегка, довге заняття, яке потребує розуміння соціальних ролей, очікувань від спілкування, бажань та можливостей усіх його учасників. Однак усвідомлення всієї суті робить такі зв'язки більш продуктивними, довгостроковими, позитивними в емоційному плані.

Ще з дитинства, коли малюк вже починає розмовляти, він висловлює своє ставлення через «хочу – не хочу», починає проявляти своє ставлення до батьків, дітей, різних сфер діяльності, тобто висловлюють своє відношення до того чи іншого. Його першим соціальним оточенням насамперед, є саме батьки. Кажуть, що діти все відчують, тоді вони відчують ставлення

батьків, як один до одного, так і до дитини. Вони бачать, як батьки спілкуються і як висловлюють свої почуття, тому переймають це на себе та використовують у своєму житті, вважаючи, що це норма. А. Лурія зазначив, що психічний розвиток дитини визначається міжособистісними стосунками з близькими, емоційним контактом, особливостями їхньої співпраці [5; 25].

Вступивши до школи, діти потрапляють в нову середу відносин. Вони починають вчитися встановлювати відносини між однолітками та дорослими. Так, як шкільна освіта вимагає чітко, грамотно вимовляти та будувати свої думки, речення, вчить вихованості та дисципліни, тому це є допомогою дитині у соціальній комунікації з людьми.

Е.Х. Еріксон, вважав, що людське “Я” коригується соціалізацією, і що розвиток суспільства продовжує період дитинства. Він розглядав психічний розвиток як динамічний процес, що триває все життя і забезпечує набуття найбільш важливих пристосувань до соціального оточення та змін самої особистості [6; 46]. Тобто, у кожної людини є обов’язки, мрії, і коли людина аналізує свої дії, то починає прицінюватися, як йому чинити в той чи іншій ситуації. Йде перевішування між своїх “хочу” і “потрібно”. Еріксон вказував, що хочу — це «Воно», повинен — це «Понад-Я», і тоді наше несвідоме «Я», включає захисні механізми.

Саме через спілкування діти показують свою особистість. Спочатку, спілкування між учнями зв’язує вчитель, бо коли вчитель дає завдання учням, а саме групові, то в дітей починають закріплюватися зв’язки з однолітками. Але потім, ставлення до класу змінюється, бо діти звикають до один одного й формуються тісні стосунки до однокласників.

До кінця молодшого шкільного віку, в дітей вже починаються формуватися установки, на це дуже впливають стосунки з однолітками та насамперед стосунки з батьками. Стосунки з однолітками формуються на індивідуальній точці зору. Тобто, їх ставлення до один одного, не залежить від того, як вчитель оцінює дитину і яка думка про нього в оточуючих. Це перевага відходить вже від самої дитини, тому, якщо дитина є поганою

людиною і має погані наміри, то те що вона має добрі відмітки у школі, ніяк не вплине на те, як до нього будуть ставитися оточуючі, а саме однолітки. Але невміння налагоджувати стосунки з однолітками, можуть привести до порушень у психіці, погіршується успішність, самооцінка та інші фактори, і з'являться негативне ставлення до школи.

На думку С.Л. Рубінштейна, одним із суттєвих параметрів, за якими вимірюється людина, є її відносини з іншими людьми. Оцінка поведінки і вчинків людей здійснюється з точки зору того, звеличують чи принижують вони людину, але не в значенні гордості, а в значенні гідності, цінності морального рівня її життя [7; 1].

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методики та методи дослідження, їх особливості та етапи

Актуальність і недостатня висвітленість питання формування комунікативних здібностей учнів молодшого шкільного віку під час дистанційного навчання, зумовлена викликом сьогодення. У наші часі присутня динаміка у навчанні. Під час пандемії ми виходили на дистанційне навчання і це була єдина форма реалізації навчально-виховного процесу. Суспільство намагалося пристосуватися до нових форм виховного процесу, довелося застосовувати нові способи у викладанні матеріалу та знаходити нові техніки до навчання. Почався збільшуватися обсяг інформації, необхідний для розвитку та отримання певних знань. Навчальним закладам потрібно було все більше та швидше розвивати свій навчальний процес, покращувати та розвивати комунікацію з оточуючими, а саме насамперед з учнями та їх батьками.

Тому, це і призвело до певного виду навчання — дистанційне навчання. «Дистанційне навчання – це новий високотехнологічний підхід до передачі знань. Дистанційне навчання дозволяє створити широкомасштабне навчання протягом усього життя, загальні системи обміну інформацією. Саме ця система може найбільш повно і гнучко реагувати на потреби суспільства в сучасних освітніх закладах.» [10; 28].

Отже, було проведено попереднє дослідження для визначення рівня групової згуртованості у класі молодших школярів. Для дослідження формування комунікативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку під час пандемії, було проведено психодіагностичне дослідження, метою

якого було, виявити, на якому рівні сформовані потреби та прагнення до спілкування у школярів.

Також, було проведено дослідження серед вчителів початковою школи, які мають безпосередній зовнішній вплив на учнів. Метою дослідження передбачалося проаналізувати рівень комунікабельності вчителів. Були виконані наступні завдання:

1. Підбір та аналізування методів та методик психодіагностичного дослідження.
2. Формування вибірки дослідження.
3. Застосування обраних методик у дослідженні.
4. Підрахунок та аналіз результатів дослідження.
5. Розробка рекомендованої корекційної роботи для дітей молодшого шкільного віку.
6. Сформування висновків.

У дослідженні було використано наступні методики:

1. Методика «Вивчення індексу групової згуртованості» (К.Е. Сішора). Ця методика використовується для аналізу ступіня інтеграції групи, її згуртованість в єдине ціле (див. Додаток А).

2. Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова. Методика використовується для дослідження рівня сформованості потреб та прагнень школярів до спілкування. В опитуванні дітям надавалися твердження, на які вони повинні були дати позитивну або негативну відповідь. Усього 33 твердження (див. Додаток А).

3. Анкета для вчителів початкових класів «Дослідження рівня комунікабельності» В. Ряховського. Мета дослідження — це визначити рівень комунікабельності у вчителів початкової школи. Респондентам пропонувалося відповісти на 16 запитань та відповідати «Так» або «Ні» (див. Додаток А).

4. Корекційна програма комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку на дистанційному навчанні. Мета корекційної

програми — розвиток комунікативних здібностей дитини та полегшення адаптації під час дистанційного навчання. (див. Додаток Б)

2.2. Аналіз досліджень

На першому етапі дослідження, була використовувана методика вивчення індексу групової згуртованості К.Е. Сішора.

Групова згуртованість — надзвичайно важливий параметр, що показує ступінь інтеграції групи, її згуртованість в єдине ціле [21].

Вибірку цього дослідження склали 28 учнів 3-го класу та 15 осіб 4-го класу. Опитування проводилось у режимі он-лайн, так як в Україні діє військовий стан. Такий вид роботи дав можливість респондентам відповідати на запитання в зручний час та поступово. Беручи до уваги, що в країні діє військовий стан, ми вважаємо, що це могло вплинути на результати дослідження.

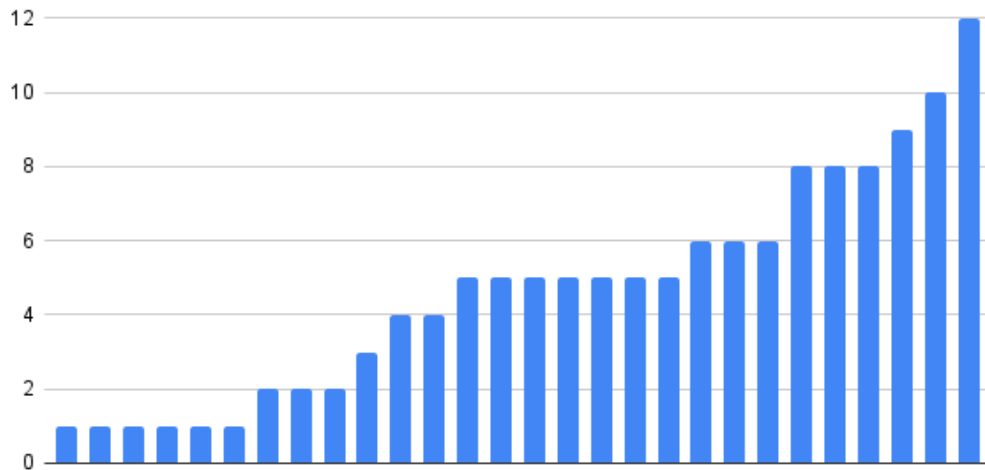
Методика складається із 5 питань з декількома варіантами відповідей на кожен. Досліджуваним пропонувалось визначити правильну відповідь, яка найбільш точно характеризує їх відносини у класі.

Для визначення індексу групової згуртованості класного колективу, використовувалась наступна формула:

$$S = \frac{S}{n}$$

де **S** — загальна кількість балів, набрана всіма членами колективу за всіма показниками; **n** — кількість людей, що приймали участь в дослідженні.

Результати методики «Вивчення індексу групової згуртованості» (К.Е. Сішора):

Рис. 2.1 Показники індексу групової згуртованості молодших школярів

$$S = \frac{S}{n} = \frac{131}{28} = 4,7$$

Аналіз даних, отриманих за методикою на визначення індексу групової згуртованості Сішора, свідчить про те, що рівень згуртованість групи знаходиться за показниками нижче середнього.

Отже, рівень групової згуртованості, нижчий за середній свідчить про те, що члени групи не достатньо пов'язані або віддані один одному, як могли б бути. Групова згуртованість означає ступінь, до якого члени групи відчують зв'язок один з одним і віддані цілям, завданням групи. Також, вони можуть відчувати, що вони не є частиною згуртованої команди, можуть мати низький моральний дух та не мотивовані ефективно працювати. Це може призвести до недостатньої продуктивності, поганого спілкування та відсутності довіри між членами групи. Крім того, відсутність згуртованості також може ускладнити досягнення цілей і завдань, оскільки члени групи не в змозі ефективно працювати разом та досягати спільної мети. (Рис. 2.1)

Для підтвердження результатів, ми провели онлайн групову зустріч і запропонували учасникам виконати завдання, поділившись їх на групи. Ці групи були вибрані автоматично, тому в нас вийшло 4 групи по 7 чоловік. Ми запропонували кожній групі вигадати конфліктну ситуацію міжособистісної взаємодії. Після цього, всі групи готують та розігрують обрані ситуації.

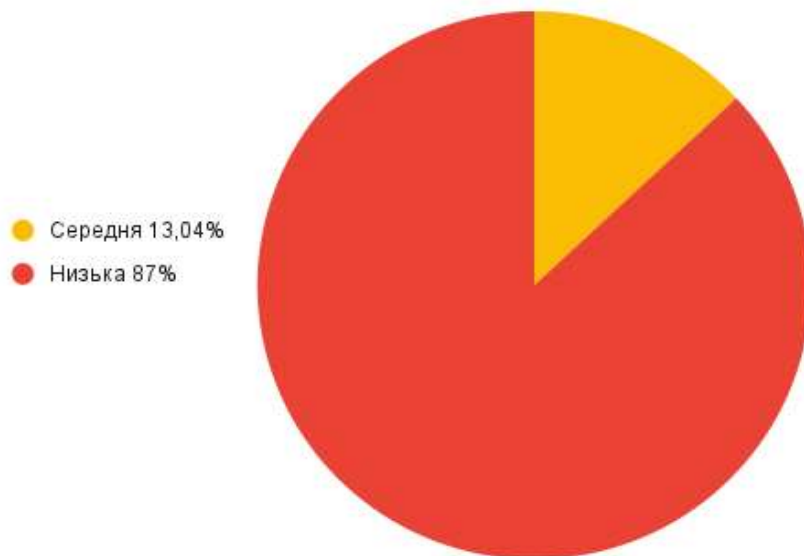
Важливий момент: про зображуючи ситуацію, не можна нічого говорити, можна використовувати лише рухи та міміку. Коли одна група показала ситуація, решта учасників має відгадати, що їм показали. Таким чином, дослідуючи взаємодію кожного з учасників, ми прийшли до висновків, що якщо дітям пропонувати завдання у формі гри, то в них буде бажання взаємодіяти один з одним. Але у колективі існує проблема з комунікацією та домовленістю, так як нам довелося бути свідками конфлікту між учасниками групи. Не всім членам груп вдалося домовитися та порозумітися, так як не всі діти мають бажання приймати думку іншого та поступатися їй.

На другому етапі дослідження була використувана методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова. Мета цього дослідження — проаналізувати рівень сформованості потреб і прагнень школярів до спілкування. Вибірку цього дослідження склали особи 3-го та 4-го класів. Опитування так проводилось у режимі он-лайн.

Респондентам пропонувалося відповісти на судження «Так» або «Ні». Усього було 33 судження, сума набраних балів показує рівень сформованості потреб і прагнень школярів до спілкування.

Для отримання відсоткового значення до розгляду бралась кількість респондентів, яка склала 43 людини. Адаптація запитань проводилась відповідно до вікової категорії респондентів.

Результати дослідження «Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів» Ю. Орлова:

Рис. 2.2 Рівень сформованості потреб і прагнень школярів до спілкування

Інтерпретація результатів ділилась на три шкали сформованості потреб і прагнень до спілкування: низька, середня та висока.

Відповідно до отримання результатів, ми бачимо чітке розмежування. Статистика показує, що понад 87% школярів мають низький рівень сформованості потреб і прагнень до спілкування, що може свідчати про те, що діти віку від 8-10 мають низький рівень комунікабельності, притаманні до замкнутої поведінці та високому рівню тривожності. (Рис. 2.2)

При проведенні дослідженні, ми також помітили розвиток комунікативних здібностей у певної вікової категорії дітей. І можемо зробити наступні висновки наступні висновки:

1. Найбільш вразливою категорією є учні 4-ого класу, так як на їхній психологічний стан впливають зовнішні фактори. Також, сюди ми можемо віднести індивідуальні особливості становлення власної позиції в соціумі.

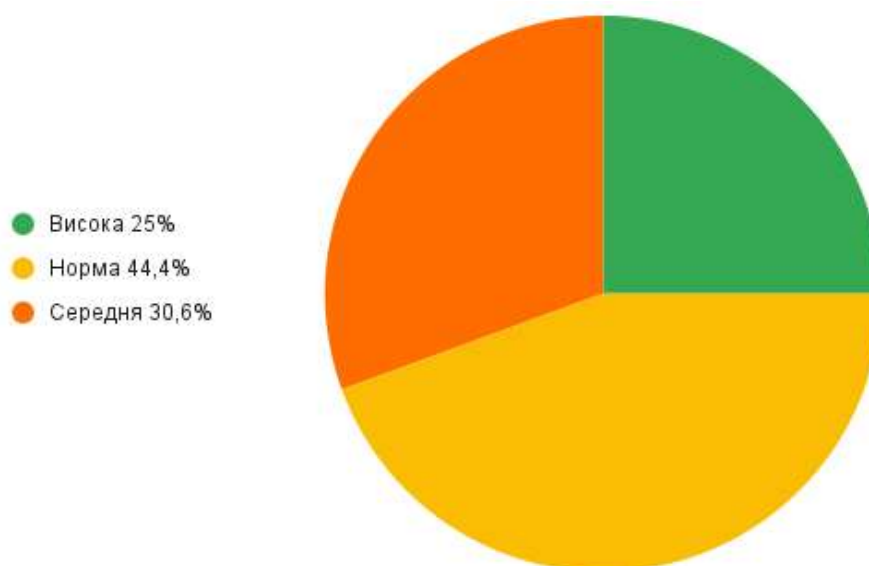
2. Різниця в потребі та прагнень у комунікації 4-класників та 3-класників має істотні відмінності. Якщо для другої категорії перешкоди у спілкуванні з малознайомими людьми може бути незначною, то для першої це може бути проблемою та мати травмуючий характер для психіці.

Тому, згідно з цього ми маємо переконливу думку, що комунікація з оточуючим середовищем недоопрацьована та потребує більш ретельного догляду зі сторони педагогів та батьків. Згідно з цього, було прийнято рішення провести підкріплююче дослідження серед вчителів початкових класів, щоб зрозуміти який психологічний стан мають вчителі. Але, як ми вже казали спочатку, данні можуть бути невалідними, так як в країні діє військовий стан і це може впливати на результати дослідження.

Наступне дослідження було проведено серед вчителів початкових класів 1-4 рік навчання. Було використувана анкета «Дослідження рівня комунікабельності» В. Ряховського. Мета дослідження — визначити рівень комунікабельності особистості. В цій анкеті пропонувалося відповідати на запитання «Так» або «Ні». Усього було 16 запитань, сума набраних балів показує, який рівень комунікабельності притаманний до особистості: високий, норма, менше норми та низький. Для отримання відсоткового значення до розгляду бралась кількість респондентів, яка склала 5 осіб.

Опитування проводилось в режимі он-лайн, так як в Україні діє військовий стан. Такий вид роботи дав можливість респондентам відповідати на запитання в зручний час та поступово. Беручи до уваги, що в країні діє військовий стан, ми вважаємо, що це могло вплинути на результати дослідження.

Результати дослідження «Дослідження рівня комунікабельності» В. Ряховського:

Рис. 2.3 Рівень комунікабельності

Аналіз отриманих даних у діаграмі свідчить про те, що результати вчителів свідчать про нормальний рівень комунікабельності, але також велика кількість має середній рівень комунікабельності, що може свідчати про те, що в деяких випадках присутня невпевненість у незнайомих обставинах, буває важко знайти спільну мову з оточуючими та може проявлятися неконтрольована поведінка у соціумі. Якщо ж полягає питання у тісній комунікації, у досліджуваних осіб виникає бажання довести до соціуму власну точку зору, тобто прагнення до самовисловлення. Це прагнення може означати, що особистість хоче, щоб його помітила та звернули увагу помітила та звернули увагу. Але, також добрі показники мають 25% вчителів, що може свідчати про те, що психологічний стан у цих осіб перебуває у нормі, більшу частину часу мають добрий та гарний настрій, достатньо активні та відкриті до нового. (Рис. 2.3)

Отже, проаналізувавши дослідження ми дійшли до висновку, що дійсно, на сьогоднішній день присутня проблема у формуванні комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час дистанційного навчання. Це зумовлено тим, що діти зараз проводять багато часу в Інтернеті та спілкуються онлайн, і часто ігнорують можливості до живого спілкування.

Але, ця проблема торкнулася і доросле покоління, а саме вчителів. Через процес адаптації до онлайн форми навчання, комунікативні навички вчителів знизилися, бо потреба у традиційному навчанні та звиклої форми комунікації з учнями втратила актуальність.

«Робота вчителя стає ще складнішою, оскільки безпосередній контакт повинен бути замінений онлайн-відносинами, у кризових ситуаціях вчителі можуть надавати психосоціальну підтримку учням (створити безпечну та підтримуючу взаємодію, коли учень може висловити свої емоції та переживання; включати конкретні структуровані психосоціальні заходи у процесі навчання та ін.). Тому завантаженість вчителів можна вважати досить високою, оскільки окрім педагога, вони мали стати фахівцями сфери ІТ, іншими словами віртуальним професійним викладачем, а отже, професія вчителя може характеризуватися високим рівнем стресу та фізичними скаргам. Це може бути результатом критичного ставлення до новацій, яке виникає за роки роботи в школі. у результаті багато вчителів відчують дискомфорт, стомлюваність, дратівливість, що є ознаками погіршення професійного здоров'я людини.» [20; 319].

- Відповідно до цього, ми вирішили розробити корекційну програму комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час дистанційного навчання. Мета даної програми спрямована на розвиток комунікативних здібностей дитини та на полегшення адаптації під час дистанційного навчання. Вона повинна буде виконувати такі завдання:

- навчити учнів культури спілкування та поведінки, необхідних для оволодіння міжособистісними взаєминами;
- навчити аналізувати свої почуття та переживання;
- розкрити та підкреслити здібності дитини;
- розвивати навички висловлювання своїх думок;
- навчити вирішувати конфліктні ситуації;
- навчити висловлювати свою думку та поважати думку оточуючих.

Тому ми вважаємо, що ця програма допоможе вчителям під час дистанційного навчання підвищити ефективність процесу формування комунікативних здібностей, налагодити контакт у комунікації з дитиною, покращити їх розумові здібності та полегшити учбові заходи під час дистанційного навчання. Крім цього, ми вважаємо, що подібні заходи повинні позитивно впливати на формування комунікативних здібностей дітей, тому що в даній програмі присутні такі форми завдань:

- мовленнєві та комунікативні вправи;
- робота у парах;
- аналіз власних думок та почуттів;
- вміння структурувати та конкретизувати свої думки та дії;
- вправи на підвищення самооцінки та впевненості у собі;
- вправи на розвиток креативності, аналіз своїх пріоритетів та інші.

ВИСНОВКИ

Спілкування є необхідною умовою існування людини, без якої неможливе повноцінне становлення не тільки окремих психічних функцій, процесів і особливостей, але й особистості в цілому. Спілкування — є одним із основних видів діяльності молодшого шкільного віку, але, на жаль, йому відводиться другорядна роль. Для дітей цього віку важливим є не кількість слів у висловлюваннях, а те, чи є це висловлювання дієвим для інших, чи має це відповідність характеру та цілям комунікативної поведінки дітей, а отже, цілісність розвитку мови в контексті комунікативної діяльності та спілкування.

Л. Виготський відзначає: «роль мови залишається невиліковною цінністю. Іншими словами, мова людини, її мовна діяльність розвиваються стільки, скільки вони реалізують спілкування між людьми, їх взаємодією. Таке розуміння мови підготовлено великою кількістю, як світових, так і вітчизняних досліджень, виконаних у рамках теорії комунікації, теорії комунікативних мовленнєвих актів, теорії спілкування як складної взаємодії та діяльності».

Загалом, пандемія та війна призвели до суттєвих змін у способах надання освіти: багато шкіл перейняли дистанційне навчання, як засіб продовження освіти. Хоча дистанційне навчання має свої переваги, воно також створює унікальні проблеми з точки зору розвитку комунікативних здібностей дітей, особливо молодшого шкільного віку.

Ось деякі особливості формування комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку на дистанційному навчанні:

1. Обмежена соціальна взаємодія: однією з найбільш значних проблем дистанційного навчання — є обмежена соціальна взаємодія між дітьми та їхніми однолітками. Це може мати негативний вплив на розвиток їхніх комунікативних здібностей, оскільки соціальна взаємодія є важливою для розвитку мовних навичок, таких як слухання, говоріння та розуміння.

2. Відсутність невербальних сигналів: дистанційне навчання часто відбувається через цифрові платформи, через що може бути складно передати невербальні сигнали, такі як міміка та мова тіла. Через це дітям може бути важко зрозуміти емоційний контекст розмови та правильно відреагувати.

3. Технологічні труднощі. Технічні труднощі, також можуть перешкоджати формуванню комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку при дистанційному навчанні. Погана якість аудіо або відео, повільне підключення до Інтернету та інші технічні збої можуть призвести до нерозуміння та розчарування.

4. Обмежені можливості для спільного навчання. Спільне навчання є важливим компонентом розвитку комунікативних здібностей, оскільки воно дозволяє дітям практикувати свої навички спілкування в сприятливому середовищі. Однак дистанційне навчання може обмежити можливості для спільного навчання, що може ускладнити розвиток комунікативних здібностей дітей.

Щоб подолати ці проблеми, вчителі та батьки можуть вживати проактивних заходів для підтримки розвитку комунікативних здібностей дітей, наприклад, заохочувати соціальну взаємодію через віртуальні платформи, надавати можливості для спільного навчання та ефективно використовувати технології для покращення спілкування.

Отже, на сьогоднішній день існує безліч спеціально організованих уроків для розвитку мовних навичок дитини, але крім цього немає вільного спілкування в якому існує дитина. І виходячи з цього, недостатність спілкування може призвести до негативних наслідків, а дефіцит комунікації залишає негативний відбиток на все життя дитини.

Тому ми вважаємо, що для ефективного формування комунікативних здібностей дітей під час дистанційного навчання повинні використовуватися не тільки спеціалізовані вправи, але і виводитися живий контакт з дитиною. Так як соціальний контакт з дитиною, допоможе їй отримати власний досвід і адаптуватися в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корягіна А.М. Визначення взаємовідносин жертви та злочинця: Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017. URL: [file:///E:/nvuzhpr_2017_43\(2\)_30.pdf](file:///E:/nvuzhpr_2017_43(2)_30.pdf)
2. Яцина О.Ф. Психологія спілкування: Методична розробка практичних занять. Ужгород, 2011. 64с.
3. Євсюков О.Ф. Вплив навчальної діяльності на формування професійної компетентності студентів інженерно-педагогічних вищих навчальних закладів. Харків, 2011. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50570464.pdf>
4. Мальцева М.В. Особливості міжособистісних стосунків молодших школярів з різних за економічним статусом сімей. Київ, 2018. 262с.
5. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ, 2012. 376с.
6. Матвієнко О.М. Особливості виховання гуманних відносин у дітей молодшого шкільного віку. Київ, 2016.
URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/5/visnu_k_26.pdf
7. Гурлева Т.С. «Виховний вчинок» для інших: ідеї С.Л. Рубінштейна про виховання. Київ, 2019. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716772/5/Hurlieva_2019_Vykhovnyi_vchynok.PDF
8. Злобіна О.Г. Соціометрія: Дослідження міжособистісних відносин у групі. URL: http://i-soc.com.ua/assets/files/book/zlobina/zlobina_sociometriy.pdf
9. Шитікова Д. А. Формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі : квал. р. Чернівці, 2021. URL: https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3742/1/educ_2022_151.pdf

10. Тиндик М. Особливості комунікативних здібностей учнів середнього шкільного віку у час пандемії : квал. р. Львів, 2022. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4617/1/Тиндик%20М.В.%20Кваліфікаційна%20робота.pdf>
11. Павленко Т.В. Основні психологічні підходи визначення поняття «комунікація» // *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. Том. IX, Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія.* Київ, 2016. Вип. 9. С. 368–376. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/47.pdf>
12. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз: Моногр. Київ: МАУП, 2005. 440 с.
13. Кошелюк О. В. Комунікативний психоаналіз як медіа-технологія. Держава та регіони. Соціальні комунікації. 2013. № 2. 16-20 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2013_2_5
14. Король А. Розвиток комунікативних здібностей учнів: теоретичний аналіз. Кривий Ріг, 2019. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/3286/1/Розвиток%20комунікативних%20здібностей%20учнів.pdf>
15. Кочерга О. В.. Молодший шкільний вік : Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019.
16. Шевцова Г. Г. Молодший шкільний вік: традиції та інновації в дослідженнях. *Педагогічні науки: Зб. наук. праць.* Вип. LXVIII. Херсон, ХДУ. 2015.
17. Канішевська Л.В., Лесик А.С. Особливості формування комунікативної компетентності учнів початкових класів у позаурочній діяльності інтернатних закладів. URL: https://lib.iitta.gov.ua/724695/1/Моногр_Канішевс_ка_Лесик.pdf

18. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : методичний посібник. Київ, 2020.

19. Хромченко О.О. Формування комунікативної компетентності молодших школярів. URL: <https://urok-ua.com/formuvannya-komunikatyvnoji-kompetentnosti-molodshyh-shkolyariv/>

20. Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 26-27 травня 2021 року / за наук. ред. д. пед. наук С.З. Романюк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1550/1/Шульга%20А.В.%20Вплив%20дистанційного%20навчання%20на%20особистість%20педагога..pdf>

21. Соціальна психологія. Зошит для індивідуальної роботи для студ. усіх спец. денної та заочної форми навчання / Уклад.: М.О. Кононець. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. 61 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

1. Методика « Вивчення індексу групової згуртованості » (Сішора)

Призначення

Методика, що пропонується, призначена для визначення індексу згуртованості групи. Групова згуртованість – надзвичайно важливий параметр, що показує ступінь інтеграції групи, її згуртованість в єдине ціле.

Інструкція

Групову згуртованість можна визначити не тільки шляхом розрахунку відповідних соціометричних індексів. Значно простіше зробити це за допомогою методики, що складається з 5 запитань з декількома варіантами відповідей на кожен. Відповіді кодуються в балах згідно з наведеними у дужках значенням (максимальна сума: +19 балів; мінімальна: –5 балів). В процесі опитування бали вказувати не потрібно.

Опитувальник

I. Як би ви оцінили свою приналежність до класу?

1. Почуваю себе її членом, частиною колективу. (5)
2. Приймаю участь у більшості видів діяльності. (4)
3. Приймаю участь в одних видах діяльності та не приймаю участі в інших. (3)
4. Не почуваю себе членом групи. (2)
5. Живу та існую окремо від неї. (1)
6. Не знаю, важко відповісти. (1)

II. Перейшли б ви до іншого класу, якби була така нагода (без зміни решти умов).

1. Так, дуже хотів би перейти. (1)
2. Скоріше перейшов би, ніж залишився. (2)
3. Не бачу ніякої різниці. (3)

4. Скоріш за все, залишився б у своєму класі. (4)
5. Дуже хотів би залишитись у своєму класі. (5)
6. Не знаю, важко відповісти. (1)

ІІІ. Які взаємини між членами вашого класу?

1. Краще, ніж у більшості класів. (3)
2. Приблизно такі ж, як і в більшості класів. (2)
3. Не гірше, ніж у більшості класів. (1)
4. Не знаю, важко відповісти. (1)

ІV. Які у вас стосунки з вчителями та адміністрацією школи?

1. Краще, ніж у більшості класів. (3)
2. Приблизно такі ж, як і в більшості класів. (2)
3. Не гірше, ніж у більшості класів. (1)
4. Не знаю. (1)

V. Яке ставлення до навчання у вашому класі?

1. Краще, ніж у більшості класів. (3)
2. Приблизно такі ж, як і в більшості класів. (2)
3. Не гірше, ніж у більшості класів. (1)
4. Не знаю. (1)

Інтерпретація індексу групової згуртованості Сішора:

- 15,1 бала і вище – високий рівень згуртованості;
- 11,6-15 балів – вище середнього рівень згуртованості;
- 7-11,5 балів – середній рівень згуртованості;
- 4-6,9 бала – нижче середнього рівень згуртованості;
- 4 бали і нижче - низький рівень згуртованості.

2. Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова

Мета: проаналізувати рівень сформованості потреб і прагнень школярів

до спілкування.

Інструкція: Якщо ви згодні з твердженнями, наведеними нижче, відповідайте «Так» навпроти відповідного номера судження. Якщо ж не згодні, відповідно відповідайте «Ні»:

Зміст опитувальника

1. Я залюбки беру участь у різних урочистостях.
2. Я не можу перемогти свої бажання, навіть якщо вони суперечать бажанням моїх товаришів.
3. Мені подобається висловлювати кому-небудь свою прихильність.
4. Я більше зосереджений на завоюванні впливу, ніж дружби.
5. Я відчуваю, що стосовно друзів маю більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюся про успіхи свого товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я повинен кому-небудь у чомусь допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я перебуваю серед товаришів.
9. Мої друзі мені добряче-таки набридли.
10. Коли я виконую важку роботу, присутність людей мене дратує.
11. Загнаний у глухий кут, я кажу лише ту частку правди, яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям та знайомим.
12. У складній ситуації я думаю не стільки про себе, скільки про близьку людину.
13. Неприємності у друзів викликають у мене таке співпереживання, що я можу захворіти.
14. Мені приємно допомагати іншим, навіть коли це завдає мені труднощів.

15. З поваги до друга я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він і не правий.
16. Мені більше _____ подобаються _____ пригодницькі оповідання, ніж оповідання про кохання.
17. Сцени насильства у фільмах викликають у мене відразу.
18. На самоті я відчуваю більшу тривогу й напруженість, ніж коли перебуваю серед людей.
19. Я вважаю, що головна радість у житті – спілкування.
20. Мені шкода бездомних котів і собак.
21. Я вважаю, що краще мати менше друзів, але зате близьких.
22. Я люблю бувати серед людей.
23. Я довго хвилююся після суперечки з близькими.
24. У мене, мабуть, більше близьких друзів, аніж у багатьох інших.
25. Я більше прагну досягнень, аніж дружби.
26. Я більше довіряю власній інтуїції та уяві, думаючи про людей, ніж судженням про них інших.
27. Для мене важливіше матеріальне забезпечення й добробут, ніж радість спілкування з приємними мені людьми.
28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких друзів.
29. Люди часто невдячні мені.
30. Я люблю оповідання про безкорисливу дружбу.
31. Заради друга я можу пожертвувати своїми інтересами.
32. Я належу до компанії, яка завжди тримається вкупі.
33. Якби я був журналістом, то із задоволення писав би про силу дружби.

Обробка результатів: підрахуйте кількість відповідей «Ні» на запитання:

3,4,6,9,10,15,16,25,27,29 і відповідей «Так» на всі інші запитання.

Інтерпретація: менше 26 балів – низька; 27-28 балів – середня; 29 і більше балів – висока.

3. Анкета для вчителів початкових класів

«Дослідження рівня комунікабельності» В. Ряховського

Мета: визначити рівень комунікативності.

Інструкція: потрібно відповідати на наведені нижче запитання «Так» або «Ні». Позначте відповідь, яка найбільш точно відповідає вашій думці.

Зміст опитувальника

1. Вас чекає ординарна чи ділова зустріч. Чи вибиває Вас з колії її очікування?
2. Чи не відкладаєте Ви візиту до лікаря до останнього моменту?
3. Чи викликає у Вас ніяковість і невдоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на будь-якій нараді, зборах чи іншому подібному заході?
4. Вам пропонують поїхати у відрядження туди, де Ви ніколи не були. Чи докладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?
5. Чи любляєте Ви ділитися своїми переживаннями з кимось?
6. Чи дратує Вас, якщо незнайома людина на вулиці звертається до Вас із проханням (показати дорогу, назвати час, відповісти на якесь запитання)?
7. Чи вірите Ви, що існує проблема батьків і дітей, що людям різних поколінь важко розуміти один одного?
8. Чи соромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув Вам повернути невелику суму грошей, яку позичив кілька місяців тому?
9. У ресторані чи в їдальні Вам подали недоброякісну страву. Чи промовчите Ви, лише сердито відсунувши тарілку?
10. Залишившись наодинці з незнайомою людиною, Ви не вступите з нею в бесіду і відчуєте себе обтяженим(ою), якщо першою заговорить вона. Чи так це?

11. Чи жахаєтеся Ви будь-якої великої черги, хоч би де вона була (у магазині, бібліотеці, касі театру)? Віддасте перевагу відмові від свого наміру, чи станете у хвіст і будете знемагати в очікуванні?

12. Чи боїтеся Ви брати участь у будь-якій комісії з розгляду конфліктної ситуації?

13. У Вас є власні індивідуальні критерії оцінки творів художньої літератури, мистецтва, культури, і ні з чийми думками Ви не рахуєтеся. Чи так це?

14. Почувши будь-де в кулуарах висловлювання явно помилкової точки зору з відомого Вам питання, чи віддасте Ви перевагу мовчанню і не вступите в суперечку?

15. Чи викликає у Вас неприємне почуття будь-яке прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому питанні або навчальній темі?

16. Вам краще викласти свою точку зору (міркування, оцінку) в письмовій формі, ніж в усній?

Обробка результатів: За кожне «так» – 1 бали, «ні» – 0 бал.

14–16 бали – Ви явно не комунікабельні, і це Ваша біда, так як страждаєте від цього більше всього Ви самі. Але й близьким людям з Вами нелегко! На Вас не можна покластися у справі, яка потребує колективних зусиль. Прагніть бути більш комунікабельним, контролюйте себе.

10–13 бали – Ви певною мірою комунікабельні й у незнайомих обставинах відчуваєте себе цілком упевнено.

7–9 бали – нормальна комунікабельність.

3–6 бали – комунікабельність Ваша дуже висока; скрізь відчуваєте себе чудово; беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди її можете довести до кінця.

Корекційна програма комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку на дистанційному навчанні

Мета: корекційна програма спрямована на розвиток комунікативних здібностей дитини та полегшення адаптації під час дистанційного навчання.

Основні завдання даної програми:

- навчити учнів культури спілкування та поведінки, необхідних для оволодіння міжособистісними взаєминами;
- навчити аналізувати свої почуття та переживання;
- розкрити та підкреслити здібності дитини;
- розвивати навички висловлювання своїх думок;
- навчити вирішувати конфліктні ситуації;
- навчити висловлювати свою думку та поважати думку оточуючих.

Програма спрямована на: молодший шкільний вік, 3-4 клас.

Частота проведення: 2-3 заняття в неділю, 40-45 хвилин.

Методи: міні-лекції, творчі вправи, рухливі та рольові ігри.

Примітка: данні вправи будуть розписані як до групового заняття з вчителем на дистанційному навчанні, але вони також підійдуть і для індивідуального заняття з батьками у дома.

Обладнання: зображення малюнків — солом'яного, воскового та скляного чоловічків; список проблемних ситуацій характерних для дітей даного віку; аркуші паперів А4; простий та кольорові олівці або фломастери, лінійка.

Зустріч №1

Тема: *Вчимося спілкуватися!*

Мета: навчити учнів культури спілкування та поведінки, необхідних для міжособистісного спілкування; розвивати усне зв'язне мовлення, пам'ять; виховувати ввічливість, етичні почуття.

1. «Культура спілкування».

Мета: візуалізувати розуміння культури спілкування

Тривалість: 20-25 хвилин.

Обговорення:

«– Сьогодні ми поговоримо про культуру спілкування. Я запрошую вас у світ казки. Разом з італійським письменником Джанні Родарі ми помандруємо до незвичайних країн. (Вчитель/батьки по черзі відкриває зображення малюнків: солом'яного, воскового та скляного чоловічків).

– Відгадайте, як називається країна, в якій живуть такі чоловічки?

– Так, це країна Солом'яних чоловічків. Тут живуть солом'яні люди, які спалахують від гарячого слова чи палкого погляду.

– А які люди живуть в цій країні? Як ця країна називається?

– Так, це країна Воскових людей. Вони були м'які та податливі, з усім завжди погоджувалися.

– Як називається країна, в якій живуть скляні чоловічки?

– Так, країна Скляних людей. Чоловічки були такими крихкими, що могли розбитися від будь-якого необережного слова.

Висновки:

– Чому ж траплялися з ними такі негаразди? (Вони зовсім не вміли спілкуватися, не знали ввічливих слів, не вміли стримувати свої емоції).

– Так буває і серед нас, звичайних людей. Один стриманий, другий любить сваритися, не може знайти собі друзів. Серед багатьох наук, без яких не можуть обійтися люди, є наука спілкування.»

2. «Сніжний ком».

Мета: подолання труднощів при висловлюванні один до одного особистих переваг.

Тривалість вправи: 15-20 хвилин.

Інструкція:

1) **для групи:** учасники по черзі називають свої імена наступним чином: 1-ий учасник називає своє ім'я і вигадує на першу літеру свого імені слово, що характеризує його, а потім обирає наступну людину і робить теж саме з його ім'ям, на першу букву імені називає характеристику. І так кожна дитина робить по колу.

2) **індивідуальне:** дитина називає своє ім'я і вигадує на кожну літеру свого імені слово, що характеризує його; теж саме роблять батьки зі своїми іменами; потім кожен повинен один до одного зробити теж саме, на кожну літеру імені назвати слово, що характеризує протилежного учасника.

Зустріч №2

1. «Місто, де відчуваю себе добре»

Мета: виявлення рефлексії на сприятливі спогади.

Тривалість вправи: 30-35 хвилин

Інструкція: Пропонується згадати 5 ситуацій, що викликають відчуття, де дитина почувала себе добре. Потім запам'ятати або записати почуття, які при цьому виникнуть. Тепер дитина повинна уявити, що вона кладе ці почуття в надійне місце і в будь-якому випадку може дістати їх звідти, коли забажає. Це місце потрібно намалювати.

Висновок: за бажанням дитина може розповісти про своє «містечковище» і розповісти про свої почуття після виконання цього заняття.

Зустріч №3

1. «Розмалюй свої почуття»

Мета: вміння аналізувати та проектувати свої емоції.

Час: 30 хвилин

Матеріал: Заздалегідь готуються аркуш паперу А4, кольорові олівці: жовтий, помаранчевий, зелений, блакитний, червоний, коричневий, чорний.

Інструкція: Дітям пропонується намалювати звичайним олівцем людину, тварину або вигадане створіння, але не розмолочуючи його. Потім дітям пропонується уявити, що ця людина, тварина або створіння – це казковий герой, на якого вони перетворилися. Він може відчувати різні почуття, та його відчуття живуть у різних частинах тіла. Вчитель/ батьки на дошці або на іншому приладі пишуть характеристику кожного кольору:

Назви відчуттів:

радість — жовтий;

щастя — помаранчевий;

задоволення — зелений;

гнів, роздратування — червоний;

відчуття провини — коричневий;

страх — чорний.

Тепер дитина повинна обрати собі колір та розмалювати свого героя.

Висновок: За бажанням дитина показує свій малюнок і розповідає, чому він використовував той чи інший колір. Потім ведучий просить підписати малюнки та збирає їх для подальшого аналізу

Інтерпретація: дані аналізу є конфіденційною інформацією, яка не обговорюється з дітьми. Результати аналізу малюнків можна використовуватиме індивідуальної роботи, і навіть орієнтуватися ними під час підбору партнерів і ролей у вправах під час занять.

Якщо дитина розфарбовує «людини» рожевою, жовтою, зеленою та іншими спокійними кольорами, то можна говорити про те, що її стан досить стабільний і гармонійний, він конструктивно сприйматиме і реагуватиме на заняття.

Іноді у малюнках можуть з'являтися чорні, коричневі та яскраво-червоні тони. Якщо більша частина малюнка пофарбована чорним, можливо, ця дитина потребує психокорекції. Буває, що чорні, коричневі та яскраво-

червоні плями вузько локалізовані у певному місці тіла. Якщо колірні плями знаходяться в області голови, то можна припустити, що дитина про щось напружено думає, якісь думки не дають йому спокою і навіть лякають його. І тут необхідно переключити думки дитини у іншому напрямі. Має сенс частіше залучати його до рухових вправ або вигадування чогось.

Якщо чорний колір локалізований в області рук, можна припустити, що дитина має певні труднощі у взаємодії з іншими. Можливо, він просто замкнутий чи його відкидають інші діти.

Іноді чорні руки може намалювати дитина, якій часто кажуть, що в неї «руки як гаки» або «не чіпай, не торкайся, відійди від мене». У будь-якому разі такій дитині необхідні прийняття та підтримка, а також додаткові психотехнічні вправи. Можна більш активно включати дитину до вправ на групову взаємодію. Чорні та коричневі плями можуть бути розташовані в ділянці ніг. Таке може зустрічатися в малюнках дітей, які почуваються недостатньо впевнено та захищено. Якщо чорна, коричнева або яскраво-червона пляма з'явилася в області грудей, можна припустити, що дитина відчуває серйозні емоційні труднощі, занепокоєння.

Зустріч №4

1. *«Що я знаю про себе»*

Мета: вміння аналізувати свої здібності.

Час: 35-40 хвилин

Інструкція:

У зошиті або на аркушу паперу учні креслять таблицю із чотирьох пронумерованих стовпців.

1

2

3

4

У процесі виконання вправи ведучий кілька разів інструктує дитину (після кожної інструкції дається час її виконання):

У стовпчику № 1 — перерахувати все те, що вмієш робити, постарайтеся згадати все найважливіше.

У стовпчику № 2 — написати те, що вмієш робити так добре, що навіть можеш навчити інших.

№3 — написати все, що не вмієш робити.

У стовпчику № 4 — напиши чого б ти хотів навчитися.

Інтерпретація: Після заповнення таблиці, з'ясується, скільки пунктів вийшло у стовпчику №1 та №2. Чому? В результаті короткої дискусії приходимо до висновку.

Висновок: не все всі про себе знають. Якщо я думаю, що щось вмію, я можу помилятися. Найкращий спосіб перевірити своє вміння – спробувати навчити «іншого». У стовпчику №4 теж виходить більше пунктів, ніж у стовпчику №3, бо й те, чого ми робити не вміємо, ми теж не завжди чітко усвідомлюємо.

Загальний висновок після виконання вправи формується в результаті короткої дискусії: «Для того, щоб швидше чогось навчитися, слід, по-перше, частіше займатися самоаналізом, по-друге, сміливіше просити допомоги в інших».

Приклад: «Що я знаю про себе»

Що я вмію	Що не вмію	Чим я можу навчити інших	Чим я хотів би навчитися?
«Малювати ; Говорити; Танцювати; та інше»	«Не вмію готувати їжу; Добре писати; Танцювати; та інше»	«Малювати; Танцювати; та інше»	«Добре писати; Готувати; та інше»

Зустріч №5

1. “Заморозка”

Мета: тренування здатності емоційної стійкості, саморегуляції, уміння контролювати власні емоції

Час: 20-25 хвилин

Прилади: за бажання можна використовувати під час вправи веселу музику.

Інструкція: Загальним голосуванням вибирається ведучий, після чого вчитель повинен буде обраного ведучого відправити в іншу кімнату, щоб він не дізнався, що роблять інші учасники.

Усі інші становляться перед камерами та намагаються бути нерухомими, немов вони зображують «заморожених» людей, у яких відсутні емоції, вони не повинні реагувати ні на що довкола, але при цьому відводити чи заплющувати очі заборонено, зобов'язані дивитися тільки вперед. Потім вчитель повертає до групової зустрічі ведучого і його завданням буде спробувати "розморозити" будь-якого гравця за допомогою власних жестів, висловлювань та міміки. Тобто, викликати в учасників якісь емоції: реакцію у відповідь, міміку, будь-який рух тіла.

Ведучому дозволено зробити це абсолютно будь-яким способом, крім висловлювання на їхню адресу нецензурних, образливих виразів.

Хто пройшов «розморозування», тобто допустив якийсь рух та міміку, також становиться автоматично ведучим. Тепер він перебуває з ведучим в одній команді, і вони разом намагаються активізувати решту учасників. Всі наступні гравці, що вилетіли, також приєднуються до них. Виграє той учасник, який протягом тривалого часу зможе залишитися незворушним.

Обговорення: Як вам вдавалося не реагувати на події? Які методи для цього використали? І як подібні здібності можуть стати у нагоді нашого життя?

Зустріч №6

1. *«Малюємо почуття»*

Мета: рефлексія виражати та зображати свої емоції, почуття.

Час: 15-20 хвилин

Матеріал: аркуш паперу А4, кольорові олівці або фломастери.

Інструкція: Дітям пропонується намалювати свої почуття, які вони відчують зараз. Пропонується підібрати кольори, що підходять до їх почуттів. Вони можуть малювати лінії, кола, візерунки або картинку, загалом все, що хочеться.

Обговорення: Яке почуття тобі найбільше подобається, а яке ні? З яким почуттям ти прокидаєшся? Коли ти радієш, що відчуваєш, а коли ти злишся, що відчуваєш?

2. *«Я – зірка»*

Мета: відпрацювання навичок впевненої поведінки.

Час: 20 хвилин

Інструкція: Кожен учасник вибирає собі роль значної йому та водночас відомої зірки (актор, співак, президент, казковий персонаж, літературний герой тощо). Потім він проводить самопрезентацію (вербально або невербально: вимовляє якусь фразу або показує якийсь жест, що характеризує його зірку). Інші учасники намагаються вгадати ім'я даного героя.

Обговорення: Чи важко вам було вибрати для себе роль важливої та відомої зірки? Що схоже між Вами та обраною зіркою? Які почуття виникли у вас у ході презентації? Ви намагалися показати обрану Вами зірку так, щоби було зрозуміло іншим? Що було легше, показувати чи вгадувати?

Зустріч №7

1. *«Як уникнути конфліктів під час спілкування?»*

Мета: допомогти учням з'ясувати причини конфліктів під час спілкування та способи їх уникнення; формувати навички культури спілкування та поведінки, сприяти налагодженню дружніх взаємин у колективі, підвести учнів до усвідомлення необхідності узгодження власних інтересів та інтересів оточення.

Час: 45 хвилин.

Хід заняття:

1) Слухання мирилок.

«Дві подружки зажурились, дві подружки посварились.

Тобі яблучко, мені грушечка – не сварімося, моя душечко.

Битися – не билися, трохи посварилися,

Потім посміялися – друзями zostалися.»

Обговорення: Як називаються такі вірші? (Мирилки) Чому з'явилися мирилки? Як ви вважаєте, чому люди сваряться? Сьогодні на уроці ми з'ясуємо причини конфліктів між людьми та спробуємо зрозуміти, як можна їх уникнути.

2) На зображенні дітям пропонується ряд слів «Мир, дружба, конфлікт, друзі». Дітям потрібно їх прочитати та знайти серед них «зайве» слово.

3) «Що таке конфлікт?».

Інструкція: Дітям пропонується підібрати синоніми до слова «конфлікт». Потім спробувати пояснити, що таке конфлікт.

Після чого, вчитель пояснює значення цього слова завдяки тлумачному словнику:

а) зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності, гострі суперечки між людьми;

б) ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички.

Обговорення: «Як ви вважаєте, яку людину можна назвати конфліктною? Давайте спробуємо розв'язати конфліктну ситуацію:

Одного разу вулицею йшов дідусь, спираючись на велику палицю. Він був старенький, ішов повільно і дивився собі під ноги. Назустріч йому, піднявши голову до неба і щось там роздивляючись, біг хлопчик. Він не помітив дідуса і штовхнув його. Дідусь дуже розгнівався на хлопчика.

Як ви вважаєте, що сказав дідусеві хлопчик? А чи могло бути інакше? Хто був винен у цьому конфлікті і чому?

Які риси характеру людини, на вашу думку, призводять до конфлікту? Як не дати розгорітися конфлікту?

Пригадайте, чи виникали у тебе конфлікти з однокласниками? Як ти поводився під час суперечки? Хто виграв суперечку? Чи могло бути по-іншому? За ким, на вашу думку, завжди перемога в суперечці? А зараз послухайте вірш «*Чим завершується сварка?*».

Хлопчик цей – велика злюка. Шарпнув він мене за руку,

Обізвав: Всезнайка, соня і бабусина тихоня,

Мала, чапля із поліна і зануда, як Мальвіна.

Я сказала: Ти на вроду, мов опудало з городу.

Він сказав і я сказала... Він замовк і я змовчала.

Ми мовчали і сопіли... Яблука уже допіли.

Хлопчик яблуко зірвав і мені подарував. (М.Людкевич)

Обговорення: Чим закінчилася сварка? Поясніть прислів'я: *Мир будує, а війна руйнує. Хто людям добра бажає, той і собі його має.*

4) «Практична робота»

Інструкція: Дітям пропонується скласти правила поведінки в колективі, які б допомогли уникати конфліктів з товаришами. Шляхом відбору найвлучніших пропозицій колективно скласти список правил.

Наприклад:

– Будь стриманим.

– Не дай проявитися власним спалахам гніву.

– Контролюй свою поведінку та висловлювання.

– Будь доброзичливим.

– Допоможи товаришам уникнути конфлікту.

Висновки: Що означає слово «конфлікт»? Як уникнути конфліктної ситуації?

Зустріч №8

1. «Перспектива»

Мета: вміння структурувати та конкретизувати свої плани, цілі на майбутнє

Час: 20 хвилин

Інструкція: «Сформулюй основні цілі, яких ти хотів би досягти найближчим часом. Що на тебе чекає в майбутньому? Чого ви прагнете?»

Мої основні цілі:
1
2
3
4

«А тепер головне – подумай, які конкретні кроки потрібно зробити для досягнення цих цілей. Що можете зробити лише ти? А кому доведеться звернутися за допомогою?» (На роботу дається 10 хвилин).

2. *«Лист собі у майбутньому»*

Ціль: розвиток креативності, аналіз своїх пріоритетів.

Час: 25 хвилин.

Інструкція: «Напишіть лист найближчій вам людині. Хто найближча тобі людина? (Учасники заняття висловлюються). На мою думку, найближча тв найважливіша людина у вашому житті — це Ви самі. Напишіть листа собі в майбутнє. Розкажіть про своє життя, що у вас відбувається та що турбує. Напишіть, як протікають ваші дні, які гарні та дивовижні події сталися з вами нещодавно. Дрібниці та деталі – це важливо! Вони забуваються, і саме завдяки їм так приємно пережити ці моменти знову.»

Обговорення: З яким почуттям писали листа? Хто хоче прочитати чи переказати свій лист? Я пропоную вам для цього листа зробити конверт і надіслати собі майбутньому, або просто сховати. Повірте, ви будете раді, коли знайдете цей лист, через декілька років.

Зустріч №9

1. *«Позитивні думки»*

Мета: розвиток усвідомлення сильних сторін своєї особистості, симпатія до себе, позитивність думок, опис власних достоїнств та недоліків.

Час проведення: 10-15 хвилин.

Інструкція: Учасникам по черзі пропонується доповнити фразу «Я пишаюся собою за те...».

Питання: Чи легко було виконати цю вправу? Що було виконати складно та чому?

2. *«Я люблю себе, навіть коли...»*

Мета: навчити прийняття себе та своїх особливостей.

Час проведення: 20 хвилин

Матеріали: аркуші паперу (А4), кольорові фломастери або олівці.

Інструкція: Учасникам пропонується намалювати в центрі аркуша самого себе.

1) Поруч зі своїм малюнком улюбленим кольором напишіть одну річ, яка вам подобається в собі, те чим ви пишаєтеся (зовнішність, особисті якості тощо).

2) Далі переверніть аркуш. На звороті напишіть одну річ, яка вас не влаштовує, тим кольором, який вам не подобається.

3) Продовжуйте писати те, що вам подобається у собі на боці з малюнком і те, що вам не подобається у зворотному боці, використовуючи відповідні маркери для кожного пункту.

4) Після того, як ви написали все погане про себе, прочитайте це і потім напишіть над цими словами: "Я люблю себе, навіть коли ...".

Обговорення: Визнайте, що ви привабливі навіть з урахуванням того, що вам не подобається. Недоліки стосуються ваших дій, а не як людини. Пам'ятайте, що за будь-яких обставин ви гідні бути коханими. По бажанню, можете показати свої малюнки всім та пояснити, що подобається в собі, а що

ні. Малюнки можуть повісити на стіну або взяти малюнки додому і повісити там.

Зустріч №10

1. *"Багато хто боїться, а я не боюся!"*

Мета: підвищення впевненості у собі, створення умови для обговорення способів подолання страху, тренування впевненості в собі у вигляді фіксації на позитивних винятках.

Час: 25 хвилин

Інструкція: «Різні страхи – «вічні» супутники невпевненості в собі людини. При цьому багато наших страхів існують виключно в нашій свідомості. Подолання таких страхів – дуже важливий крок на шляху до впевненості.»

Кожен учасник за 3-5 хвилин повинен придумати та записати максимальну кількість варіантів завершення фрази «Багато хто боїться, а я не боюся...». Після цього вони об'єднуються у групи по 4-5 осіб, де розповідають один одному свої варіанти. «Розповідають» – це означає, що не просто промовляють варіанти фрази, а пояснюють, чому, на їхню думку, цього багато хто боїться, а чому самі вони цього не бояться, як їм вдається долати свій страх. Попередньо у кожній із підгруп вибирається учасник, який фіксує запропоновані у групі можливості подолання страху. На обговорення у групах відводиться 8-10 хв, потім виступають представники від кожної з підгруп, які розповідають про ті способи подолання страху, які були згадані під час обговорення.

Обговорення: Що нового вдалося дізнатися про себе кожному з вас під час виконання цієї вправи? Які способи подолання страху є найбільш ефективними? Коли необхідно придушувати страх, а коли краще просто уникати ситуацій, що викликають його?

2. *«А як ти вважаєш?»*

Мета: усвідомити цінність власної та сторонньої думки; навчити вирішувати конфліктні ситуації самостійно.

Час: 15-20 хвилин

Інструкція: Для гри необхідно заздалегідь придумати проблемні ситуації, значущі для дітей їх віку. Наприклад: «Наташа забула вдома зошит, а вчителька лаяла її». Після цього запитання: «А як ти вважаєш, чи це справедливо?». Вчитель кожному дає такі проблемні ситуації. Після чого дитина починає висловлювати свою думку щодо вчинків тієї чи іншої дійової особи.

Зустріч №11

1. *«Покажи ситуацію»*

Мета: розвиток уміння чітко передавати інформацію при обмеженості засобів спілкування невербальними каналами міжособистісної комунікації, розвиток впевненості

Час: 35-45 хвилин

Інструкція: Спочатку учасники вправи поділяються на пари, кожна з яких отримує картку з коротким описом певної конфліктної ситуації міжособистісної взаємодії. Після цього всі пари готують і розігрують описані ситуації. Важливий момент: зображуючи ситуацію, не можна нічого говорити, можна використовувати лише рухи та міміку. Коли одна пара показала ситуація, решта учасників має відгадати, що їм показали.

Приклади ситуацій для карток

1. Ви з приятелями каталися на велосипедах, з одним із них зіткнулися, обидва набили собі шишок, пошкодили велосипеди, і тепер намагаєтеся розібратися, хто був винен.

2. Ти в магазині намагаєшся вибрати собі хороші роликові ковзани, ковзанів велику різноманітність, а продавець наполегливо нахваляє одну модель, говорячи, що на них можна дуже швидко їздити.

3. Ти хочеш пізно ввечері піти на дискотеку, а мати забороняє тобі йти, кажучи, що це небезпечно.

4. Ти здаєш домашнє завдання, а вчителька каже, що ти його зробив не сам – списав чи за тебе його виконав хтось із старших членів сім'ї – і відмовляється приймати його.

5. Ви з другом (з подругою) вийшли разом прогулятися, але не можете домовитись, куди саме йти.

Обговорення: Які емоції у вас виникали під час підготовки та показу ситуації? Чи було легко вгадувати, що демонструють інші учасники? Що вам допомогло у цьому, а що заважало? Коли в житті нам доводиться вгадувати наміри інших, навіть якщо про них прямо не говорять?